

Н.И. Джаббарова,
тадқиқотчи,
ТДТУ

ИННОВАЦИОН ТАДБИРКОРЛИКНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА УНИ ТАШКИЛ ЭТИШ УСУЛЛАРИ

Тадбиркорликни – капитални йўналтиришнинг янги соҳаларини излаш, мавжуд маҳсулотлар ишлаб чиқаришни такомиллаштириш ва янгиларини яратиш, шахсий устуворликни ривожлантириш, даромад олиш учун турли имкониятлардан самарали фойдаланиш деб таърифлаш мумкин. Шу билан бирга тадбиркорлик бозор учун янги маҳсулот ишлаб чиқариш, фаолият соҳасининг ўзгартирилиши ёки янгиси корхона ёки тармоқ барпо этилишида мажбурий фойдаланиш деб тавсифланади.

Тадбиркорлик моҳиятини идрок этишда тадбиркорларнинг ўзаро боғлиқ тўрт фаолиятини алоҳида кўрсатган америкалик иқтисодчилар Р.Мак Коннелл ва С.Ю. Брюларнинг қуйидаги нуқтаи назарлари алоҳида аҳамият касб этади:

– тадбиркор ер, маблағ ва меҳнат ресурсларини маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда хизмат жараёнига бирлаштириш ташаббусини ўз зиммасига олади;

– тадбиркор бизнесни олиб бориш жараёнида асосий қарорларни ишлаб чиқиш ва қабул қилишни, яъни бизнесни ривожлантириш йўналишлари, корхона фаолияти йўналишини белгиловчи операцияларни ўз зиммасига олади;

– тадбиркор янги маҳсулот (хизмат)ларни ишлаб чиқаришга интилувчи, янги ишлаб чиқариш технологияларини ишлаб чиқарувчи ёки бизнесни ташкил қилишни ва ривожланишнинг янги шакллари олиб кирувчи ташаббускор шахсдир;

– тадбиркор тадбиркорлик фаолиятида юзага келадиган хавфни ўз зиммасига олади, зеро, тадбиркор учун даромад олиш кафолатланмаган, сарф этилган вақт, ҳаракат ва қобилиятлардан даромад олиш баробарида зарар кўриш ҳам мумкин. Бундай ҳолларда тадбиркор нафақат ўзининг ўз вақти, меҳнати ва ишбилармонлик обрўси билан, балки сарф этилган маблағ билан ҳам таваккал қилади.

Шундай қилиб, ижодкорлик тадбиркорлик вазифаларидан бири бўлиб, тадбиркорлик фаолиятида доим мавжуд бўлиши шартдир.

Дарҳақиқат, янги ғояларни излаш ва уларни татбиқ этиш тадбиркорликнинг энг муҳим ва шу билан бирга энг мураккаб вазифасидир, чунки, бу ҳолда тадбиркордан нафақат ижодий фикрлаш ва янги ечимларни топиш, балки истиқболли фикрлаш, келажакдаги жамиятнинг эҳтиёжларини кўра олиш хусусиятини ҳам талаб этади. Инновация – тадбиркорликнинг алоҳида қуроли, тадбиркор она фикрлаш инновацион кўринишидир.

Шуни таъкидлаш лозимки, ҳар қандай инновацион фаолият тадбиркорликдир, зеро, у янги ғояларни излаш (ва уларни баҳолашга янги маҳсулотдан тортиб то таркибга қадар); зарур ресурсларни излаш; корхонани яратиш ва бошқариш; моддий даромад олиш ва унинг натижасидан шахсан қониқишга асосланади.

Аммо ҳар қандай тадбиркорлик ҳам инновацион бўла олмайди, фақатгина яратилиш натижасида тадбиркорлик даромадини, инновацион маҳсулотнинг диффузиясини ишлатишга имконият берувчиларнигина инновация дейиш мумкин. Инновацион фаолиятни амалга оширувчи ташкилотлар инновацион тадбиркорлик субъектлари ҳисобланади.

Шунга кўра тадбиркорликнинг икки модели ажратиб кўрсатилади. Биринчи модель – тадбиркорлик ташкилоти тасарруфида мавжуд ресурслардан максимал қайтариш ҳисоби билан фаолиятни ташкил этишга қаратилган классик тадбиркорлик (анъанавий, сермахсул, эскириб қолган).

Тадбиркорликнинг айнан классик моделида ишлаб чиқаришнинг ўсиш концепцияси шакллантирилади, унинг татбиқ этилиши давлат томонидан қўллаб-қувватлашни, тадбиркорлик фирмаси учун ташқи субсидиялаштириш омиллари ҳисобига ўтказиладиган тадбирлар учун вақт талаб этади. Бундан ташқари, фирма фаолияти самарадорлигини ошириш учун унинг ички захиралари ҳам фойдаланилади.

Иккинчи модель – корхона ривожланишининг янги йўллари назарда тутовчи, инновациялар ёки ўсиш концепцияси ҳақида гапиришга имкон берувчи инновацион тадбиркорликдир. Инновацион тадбиркорлик бутунлай инновацияга асосланган, шунинг учун бундай фаолият натижаси янги маҳсулот ёки асосан янги тавсифлар ва хусусиятларга эга бўлган янги маҳсулот ёки янги технологиялар бўлиши мумкин.

Одатда, ҳар қандай шаклдаги тадбиркорлик фаолияти ўз ичига кичик инновацион фурсатни олади, масалан, ишлаб чиқаришни бошқариш учун ташкилотдан сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг янги усуллари жорий қилиш ёки янги технологиядан фойдаланиш. Бозорга анъанавий маҳсулотларни ишлаб чиқариш ёки олиб чиқиш, шунингдек, ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ишлаб чиқаришнинг техник элементлари ёки ишлаб чиқаришдан товар сифати тавсифи ўзгариши билан боғлиқ қандайдир янги элементлари ёки усуллари қўллаш билан ҳам амалга оширилиши мумкин.

Инновацион тадбиркорликнинг ривожланиш зарурати куйидаги омиллар билан шартланади:

- иқтисодий фаолиятнинг барча соҳаларида инновацияларни қўллашга кўмаклашувчи ишлаб чиқаришнинг интенсив омили ролини ошириш;
- ишлаб чиқиш самарадорлигини кўтаришда фаннинг муҳим роли ва янги техникани жорий этиш;
- яратиш муддатларини сезиларли қисқартириш зарурати, янги техникани ўзлаштириш, ишлаб чиқаришнинг техник даражасини кўтариш, ихтирочи ва рационализаторлар ижодини оммавий ривожлантириш зарурати;
- натижаларнинг ноаниқлиги, тадқиқотларнинг кўпвариантлилиги, таваккалчиликнинг мавжудлиги ва салбий натижаларга эришиш мумкинлиги билан ифодаланувчи илмий-техникавий ишлаб чиқариш жараёнининг ўзига хослиги;
- сарф-харажат ортиши ва янги маҳсулотни ўзлаштиришда корхоналарнинг иқтисодий кўрсаткичлари пасайишида; техника ва технологиянинг шиддатли

маънавий эскиришида; янги техника ва технологияни тезкор татбиқ этишнинг объектив зарурати билан ва ҳ.к.

Инновацион тадбиркорликнинг ривожланиши истеъмолчилар томонидан инновацияларга, миллий иқтисодиётнинг илмий-техник салоҳияти ривожланиши, таваккал инновацион фаолиятни молиялаштирувчи венчур фирма ва инвесторлар фаолиятига боғлиқ.

1-жадвалда инновацион тадбиркорликнинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар келтирилган.

1-жадвал

Инновацион тадбиркорликни ривожлантиришга кўмаклашувчи омиллар

Омиллар гуруҳи	Омиллар
Иқтисодий, технологик	Молиявий, моддий-техника воситалари захираси, илғор технологиялар; зарур хўжалик ва илмий-техник инфратузилма, инновацион фаолиятни молиялаштирувчи давлат дастури; инновацион фаолият учун моддий рағбатлантириш; инновацияларни татбиқ этиш ва кўпайтиришнинг мақсадга мувофиқлигини экспериментал текшируви, тадбиркорлик таваккалчилигини камайтириш учун янгиликнинг рақобатбардошлигини текшириш
Сиёсий, ҳуқуқий	Инновацион фаолиятни рағбатлантирувчи қонунчилик чоралари, инновацион фаолиятнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши
Бошқарув-ташқилот	Ташкилий таркибларнинг эгилувчанлиги, бошқарувнинг демократик услуби, ахборотнинг горизонтал йўналиши, устуворлиги ўз-ўзини режалаштириш, тузатишлар киритиш, номарказлаштириш, автономия, муаммоли, мақсадли гуруҳларни шакллантириш, реинжиниринг
Ижтимоий-психологик ва маданий	Маънавий рағбатлантириш, жамоатчиликда тан олиниш, ўз-ўзини намоён этиш имкониятини таъминлаш, ижодий меҳнат эркинлиги. Меҳнат жамоасида меъёрий руҳий муҳит

Инновацион тадбиркорлик – ғоя ва ихтиролардан амалий фойдаланиш орқали янги товар ва технологиялар яратиш жараёни ҳисобланади. Одатда, тадбиркорлик фаолияти замирида янги эҳтиёжларни қондиришга имкон берувчи, янги бозорни барпо этиш, маҳсулот ёки хизматлар соҳасига янгилик киритишдир. Инновациялар – тадбиркорликнинг махсус қуроли бўлиб, бунда инновациялар ўз ҳолича эмас, балки янгиликларни йўналтирилган ташкилий излаш, уларга тадбиркорлик таркибларининг мунтазам қаратилганлигидир. Тадбиркорлар фикрлашнинг инновацион турини фарқлайди, инновацион фаолият эса ўзида тадбиркорликнинг алоҳида қуролини акс эттиради.

Шундай қилиб, тадбиркор-новаторнинг вазифаси – ихтироларни татбиқ этиш билан бирга ишлаб чиқаришни ислоҳ қилишдир, янада кенгроқ маънода янги технологик имкониятларни қўллаш орқали янги маҳсулотларни ишлаб чиқариш ёки тайёр маҳсулот бозори очилиши ёки янги манбанинг очилиши эвазига эски маҳсулотларни янги услубда ишлаб чиқаришдан иборат.

Инновацион тадбиркорлик – янгилик яратишнинг алоҳида ижодкорлик жараёнидир, хўжалик жараёни, унинг замирида мунтазам янги имкониятларни излаш, инновацияларга йўналтирилганлик ётади. Бу мавжуд лойиҳани такомиллаштириш ёки янгисини амалга оширишдаги таваккалчиликни, шунингдек, бу жараёнда юзага келадиган молиявий, маънавий ва ижтимоий жавобгарликни тадбиркор ўз зиммасига олишга тайёрлиги билан боғлиқ. Инновацион тадбиркорлик жараёнида ўз хусусиятларига кўра инновациялар орқали янгилик киритиш амалий фойдаланиш орқали (маҳсулот ва хизматлар, олий маҳсулотлар) ва технологиялар воситасида ишлаб чиқарилади.

Инновация ёки янгилик киритиш янги жараён, янги воситани маҳсулот жараёнини (техник, иқтисодий, ташкилий, маданий ва б.) яратиш ва фойдаланиш. Фаолият воситалари маҳсулот ва услубларини такомиллаштирувчи радикал янгилик ва янгиликларни ажратади.

Инновацион тадбиркорликнинг айнан уч асосий тури мавжуд бўлиб, қуйидагиларга қаратилган:

- маҳсулотларнинг инновациялари;
- технология инновациялари;
- ижтимоий инновациялар.

Инновацион тадбиркорликнинг биринчи тури мос равишда корxonанинг сотиш салоҳиятини янгилаш, мўлжалланган жараёни, ўз навбатида, олинadиган фойда ҳажмини кўпайтириш, бозордаги улушининг кенгайтирилиши, миждозларни ушлаб туриш, мустақил ҳолатни мустаҳкамлаш, нуфузини ошириш, янги иш жойларини яратишга қаратилган.

Технологик инновациялар – энергия, ишлаб чиқариш салоҳиятини янгилаш жараёни бўлиб, тежаш ва меҳнат унумдорлигини оширишга ва энергия хомашёси ва бошқа ресурсларни оширишга қаратилган, бу корхона фойда ҳажмини оширишга имкон беради. Техника хавфсизлигини такомиллаштириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тадбирларини ўтказиш, фирма ички ахборот тизимларидан самарали фойдаланиш имкониятини беради.

Ижтимоий инновациялар корxonанинг ижтимоий муҳитини режали яхшилаш жараёнидир. Бу турдаги инновацияни татбиқ этиш бозорда ишчи кучи имкониятларини янада кенгайтиради, ташкилот персоналани қўйилган мақсад сари сафарбар этади, корxonанинг ижтимоий маждбуриятларга нисбатан ишончини мустаҳкамлайди.

Инновацион жараёни ташкил этиш усули асосида корхонада инновацион тадбиркорликнинг уч моделини алоҳида кўрсатиш мумкин:

1) ички ташкилотчилик асосида инновацион тадбиркорлик, бунда инновация фирма ичида унинг махсус бўлинмалари томонидан инновацион лойиҳа бўйича уларнинг режалаштириш ва назорат асосида ўзаро ҳаракатида яратилади.

2) шартномалар ёрдамида ташқи ташкилот асосида инновацион тадбиркорлик, бунда ва/ёки ўзлаштиришга буюртма, инновация тарафдор ташкилотлар ўртасида жойлаштирилади.

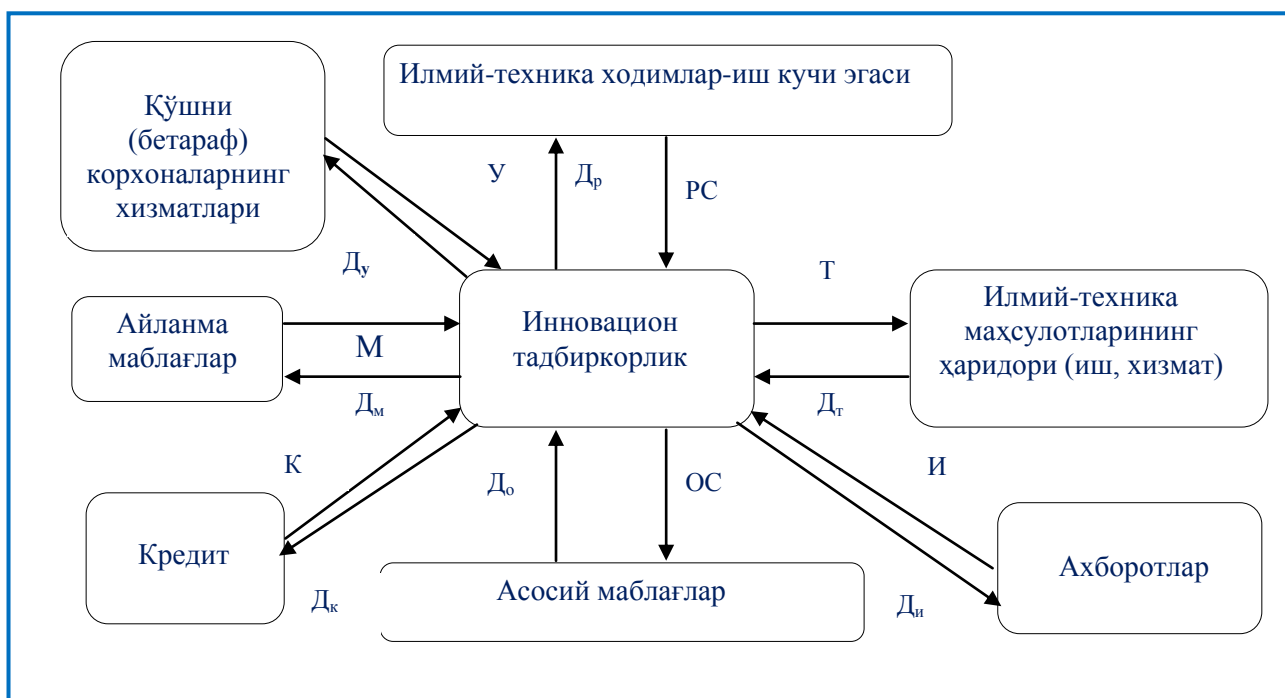
3) венчурлар ёрдамида ташқи ташкилот асосида инновацион тадбиркорлик, бунда фирма инновацион лойиҳанинг татбиқи учун қўшимча томонларнинг маблағларини жалб этувчи шуъба венчурилик фирмаларини таъсис этади.

Кўп ҳолларда инновацион тадбиркорликнинг иккинчи модели фойдаланилади, яъни корхона янгиликларни ишлаб чиқишга буюртма бермайди, балки уларни ўз кучи билан ўзлаштиради.

Инновацион тадбиркорликнинг барча турлари асосида маҳсулот (товар, хизмат)ларнинг янги турларини тайёрлаш, буюмлар яратиш, бойликларни яхшиликларга яратиш ва ўзлаштириш ётади. Бундай тадбиркорликнинг асосий ва муҳим қисми келгусида истеъмолчи ва харидорларга етказиб бериладиган илмий-техник маҳсулот, товар, иш, ахборот, интеллектуал бойлик яратиш ва ишлаб чиқаришдир. Инновацион тадбиркорликнинг намунавий схемаси 1-расмда келтирилган.

Тадбиркорга янги турдаги маҳсулот (товар, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва ўзлаштириш учун илмий-техник маҳсулот яратиш жараёнида ишлатиладиган, материалларни қайта ишлаш учун энергия ва бошқа кўринишдаги айланма маблағ керак бўлади. Бундан ташқари, илмий-техник маҳсулот ишлаб чиқаришда фойдаланиши мумкин бўлган жамловчи маҳсулотларга, яримфабрикатларга, яъни тайёр таркибий қисмларга эҳтиёж юзага келиши мумкин. Зарур материаллар, хомашё ва жамловчи маҳсулотларни (М) корхона материал сони ва унинг баҳосидан келиб чиққан ҳолда, уларнинг қийматини тўлаб, айланма маблағ эгаларидан сотиб олади.

Илмий-техник маҳсулот (товар, хизмат)лар ишлаб чиқариш учун корхонага, шунингдек, иншоот кўринишида асосий воситалар, бино, махсус асбоб-ускуна, асбоб ва бошқалар зарур. Ташкилот уларни сотиб олиши ёки асосий восита эгаларидан маълум вақтга ижарага олиши мумкин. Инновацион фаолиятга зарур бўлган нарсалар учун мулкдорларга пул миқдорини тўлаши лозим, пул миқдори асосий воситаларнинг тури, сони ва баҳосига боғлиқ. Асосий воситаларнинг ижарасида тўлов унинг ишлатилиш муддатига боғлиқ бўлади.

1-расм. Инновацион тадбиркорликнинг намунавий схемаси

Инновацион тадбиркорликни амалга ошириш учун ташкилот маълум пул ресурсларини (ДБ) сарфлаган ҳолда, шунингдек, илмий-техник кадрларни, ишлаб чиқариш ходими, яъни ишчи кучини (РС-И) жалб қилиши зарур.

Агар корхона ўзининг пул маблағларига эга бўлмаса ёки инновацион фаолиятни амалга ошириш учун улар етарли миқдорда бўлмаса, бунда маблағ кейинги тўлов ва фоизли кредит (Дк) асосида корхона томонидан коммерция банкларидан олинishi мумкин.

Бундан ташқари, пулли асосда ўз вақтида зарур ахборот (Ди) олмай туриб инновацион тадбиркорлик бўлиши мумкин эмас.

Корхона инновацион фаолиятни татбиқ қилишда зарур бўлган айрим иш ва хизматларни бажариш учун буюртмаларни пулли асосда талабгор ташкилотларда жойлаштириши мумкин (Ду).

Инновацион тадбиркорликни амалга ошириш учун зарур пул маблағларига эҳтиёж мос равишда қуйидаги формула орқали баҳоланади:

$$D = D_m + D_o + D_r + D_i + D_k + D_u$$

Бунда: D_m – материаллар, хомашё, энергия, ярим тайёр маҳсулотлар сотиб олиш учун зарурий пул маблағлари;

D_o – асосий фонд, меҳнат воситалари, бинолардан фойдаланиш билан боғлиқ харажатлар;

D_r – ёлланган ишчиларга иш ҳақи учун зарур пул маблағлари;

D_i – қўшимча ахборот олиш учун зарур пул маблағлари;

D_k – кредит маблағлардан фойдаланилганлик учун тўланадиган пул маблағлари;

D_u – тарафдор ташкилот ва шахсларнинг хизматлари тўлови.

Инновацион тадбиркорликнинг натижаси сифатида тайёр товар (маҳсулот) юзага келади. Уни корхона, инновацион маҳсулот истеъмолчиси корхона ва инновацион фаолиятни амалга оширишдаги сарф-харажатлар ва даромадини ўз ичига олган нархда (Д+П) сотади.

Шундай қилиб, инновацион тадбиркорлик хўжалик юритишнинг алоҳида ижодкорлик жараёни бўлиб, унинг асосида янги имкониятларни мунтазам излаш, инновацияга йўналтирилганлик, турли-туман манбалардан доимий масалаларни ҳал этиш учун ресурслар излашни уддалаш ва улардан фойдаланиш демакдир. У тадбиркорнинг мавжуд лойиҳани яхшилаш ёки янгисини татбиқ этиш билан боғлиқ барча таваккалчиликни ўз зиммасига кўнгилли равишда олишга тайёрлиги, моддий даромад олиб келадиган жараён учун молиявий, маънавий ва ижтимоий жавобгарликни ўзига олиши ва бундан ўзи ҳам қониқиш ҳосил қилиши билан тавсифланади. Инновацион тадбиркорлик – тадбиркорлик фаолияти барча жабҳаларининг асосидир.

Инновацион тадбиркорлик – бир пайтнинг ўзида ҳам иқтисодий ҳолат, ҳам жараёндир. Иқтисодий ҳолат сифатида тадбиркорлик истеъмолчиларга маълум тавсифларни (иш хизмат), зарур натижани олиш бўйича ишлаб чиқариш ва сотиш, ишлаб чиқариш муносабатларининг шакли сифатида намоён бўлади. Иқтисодий ҳолат сифатида товар (иш, хизмат) сотиш жараёнида истеъмолчилар

билан, маҳсулот етказиб берувчилар ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар, ёлланган ишчилар ва ниҳоят, давлат ва бошқа бошқарув ташкилотлари билан ўзаро муомалада юзага келадиган муносабатларнинг барча тизимини ўзида акс эттиради.

Тадбиркорлик жараён сифатида ҳаракатларнинг – тадбиркорлик ғоясини излаш (туғилиши)дан бошлаб, ташкилотнинг истеъмолчилар учун зарур маҳсулот ишлаб чиқаришга имкон берадиган аниқ лойиҳасига айланишига қадар мураккаб занжирни ўзида акс эттиради. Ушбу жараён фойданинг маълум ҳажмини қўлга киритиш билан ниҳояланади. Шунга кўра тадбиркорлик жараён сифатида тўрт асосий босқични ўз ичига олади:

- янги ғоялар излаш ва уларни баҳолаш;
- батафсил бизнес-режа тузиш;
- зарур ресурсларни излаш;
- яратилган корxonани бошқариш.

Инновацион тадбиркорлик тадбиркорликнинг алоҳида тури бўлганлиги сабабли, унинг учун бу тўрт босқични янада бўлақларга бўлиш лозим (2-расм).

2-расм. Инновацион тадбиркорлик босқичлари

Шуни таъкидлаш лозимки, санаб ўтилган босқичлар доим ҳам кетма-кетликда амалга оширилмайди, айрим босқичлар кўпинча параллел равишда амалга

оширилади ва бу инновацион фаолият жараёнини тезлаштиради. Дарҳақиқат, бизнес-режани ишлаб чиқиш билан бирга ғоялар танланади ва баҳоланади, шу вақтнинг ўзида яратилаётган инновацион ташкилот давлат рўйхатидан ўтказилиши ва патент олиш учун талабнома берилиши мумкин. Инновацион тадбиркорлик учун янги ғояларни излаш ва яратилаётган интеллектуал маҳсулотни ҳимоя қилиш каби босқичлари айнан муҳим аҳамият касб этади.

Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш ҳар доим қандайдир аниқ ғояларга асосланади. Фаоллик ва журъатга асосланган тадбиркорлик ғояси, шахсан тадбиркорнинг инновацион ташаббуси ҳар бир қисмигача пухта ўйланган бўлиб, нафақат ишлаб чиқариш жараёнини бутунлай қамраб олади, балки унинг бир ёки бир неча алоҳида қисмларини ҳам қамраб олиши мумкин. Тадбиркорлик ғоясининг айнан фрагментар шаклига диққатимизни қаратиб, ғояни татбиқ этиш мумкин бўлган тадбиркор фаолиятидаги асосий йўналишларини ажратиб кўрсатиб ўтаемиз:

- ишлаб чиқариш бошқариш тизимининг ўзгартирилиши;
- янги техника ёки технологияни қўллаш;
- товар ишлаб чиқаришда янги, янада тежамкор ёки мустаҳкам материалдан фойдаланиш;
- маҳсулот ўрами, дизайнини яхшилаш;
- корхонанинг реклама кампаниясини ташкил этиш схемасининг янгиланиши ва ҳ.к.

Лекин тадбиркорлик фирмасининг инновацион фаолият характери нафақат ишлаб чиқариш омилларига нисбатан, ишлаб чиқариш жараёни ўзини ташкил этиш ёки маҳсулотнинг ўзида намоён бўлмай, балки ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этаётган одамлар фаолиятини ташкил этишга нисбатан ҳам намоён бўлиши мумкин. Бу ҳолларда тадбиркорлик ғояси қуйидаги ҳаракатларда асосланиши мумкин:

- “малакаси етарли бўлмаган ишчиларни бўшатиш” мақсадида ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этувчиларни қисман ёки бутунлай алмаштириш;
- ушбу мақсадларга жалб этиш шартлари ва манфаатлари ҳисобига ишлайдиган жамоада “ўзига хос руҳият”ни яратиш;
- ҳар бир ишчи томонидан ўз иш вақтидан унумли фойдаланиш чораларини қабул қилиш ва ҳ.к.

Шундай қилиб, инновацион ғояни ноёб маҳсулот, товар, хизмат ёки уларнинг яхшиланган вариантлари ёки модификацияларини, шунингдек, янги нусхаларини ишлаб чиқариш каби реал мавжуд имконият деб белгилашимиз мумкин. Тадбиркор ўзи учун, шунингдек, унга қандайдир маълум инновацион ғояни топишга кўмак берувчи ахборот манбаларини алоҳида ажратиши муҳим. Бундай манбалар бозор ва бозор эҳтиёжлари ҳақидаги аниқ билимлар, янги технология, материаллар, ишлаб чиқариш услубларининг пайдо бўлиши, таъминотдаги маълум маҳсулотга эҳтиёжнинг таркибий ёки географик узилишлари бўлиши, инновацион ғояларнинг аниқ манбалари сифатида намоён бўлиши мумкин:

- истеъмолчилар, яъни истеъмол талабини ўрганиш;

– маҳсулот, хизматнинг такомиллаштирилган ёки ноёб вариантларини яратишга имкон берувчи, янги материал, товар хусусиятлари ёки ихтирочилик билан машғул бўлган олимлар;

– рақобатчилар, айрим ҳолларда истеъмол талабини ўрганишга қаратилган уларнинг фаолияти, тадбиркорни ўзининг шахсий инновацион ғоясини шакллантиришга туртки бўлиши;

– савдо агентлари, дилерлар ва бошқа воситалар;

– инновацион фаолиятнинг маълум элементлари бўйича тадбиркорнинг маслаҳатчилари;

– бевосита ташкилотнинг ишчилари.

Айрим фирмаларда инновацион ғоялар манбаи сифатида айнан корхона ходимларидан фаол фойдаланадилар, бунинг учун янги товарларни ишлаб чиқариш бўйича рағбатлантиришнинг алоҳида усулларини қўллайдилар.

Инновацион ғоялар манбаларини кўрсатишда етти манба намоён этилди:

1) кутилмаган ҳодиса (ташкilot ёки тармоқ учун – кутилмаган муваффақият, кутилмаган муваффақиятсизлик, кутилмаган ташқи ҳодиса);

2) ноконгруэнтлик – реаллик ўртасида номувофиқлик, ҳақиқатда қандай бўлса, у ҳақидаги тасаввуримиз (шундай, қандай бўлиши керак бўлгандай);

3) жараён эҳтиёжларига асосланган янгиликлар киритиш (жараён эҳтиёжларида унинг камчиликлари ва “салбий жойлари” назарда тутилиб, улар бартараф этилиши мумкин ва шарт);

4) бозор ёки соҳа таркибидаги кескин ўзгаришлар;

5) демографик ўзгаришлар;

6) қабул қилиш, кайфият ва қимматли кўрсатмаларда ўзгаришлар;

7) янги билимлар (илмий каби ноилмий ҳам).

Биринчи тўрт манба корхона ичида бўлиб, саноат тармоқлари ёки хизмат кўрсатиш соҳаси тасарруфида бўлганлиги сабабли ички манбаларга киради, шунинг учун шу корхона ёки тармоқда ишловчи одамлар учун фойдаланиш имкониятига эга. Янгилик киритишнинг қолган уч манбаи ташқи ҳисобланади, чунки корхона ёки тармоқ ташқарисида жойлашган мазкур корхона ҳаракати натижасида юзага келган. Аммо ушбу етти инновацион ғоя орасидаги чегара муқим эмас ва ўзаро алмашилиши мумкин, лекин бунда барча етти манба муҳим ва самарасидир.

Шуни таъкидлаш керакки, соҳаларнинг биронтаси бошқаларига кўра бирламчи жуда муҳим бўлмаса-да, улар олдиндан айтиб бериш ва таҳлил қилишнинг аниқлиги пасайиб бориши тартиби бўйича жойлаштирилади.

Биронта соҳа уларга биринчи ажратиб кўрсатиладиган манба, муваффақиятли инновация учун кутилмаган ютуқ каби катта имкониятни бермайди.

Кутилмаган ютуқ, инновациянинг имкониятини кўрсатибгина қолмай, балки уни талаб этади, чунки кутилмаган ютуқ раҳбарият қарашларининг чекланганлигини кўрсатади, иқтисодий реаллик билан уни уйғунлаштириш зарурлигини кўрсатади. Ташқи муҳитдаги бошқа кутилмаган ҳодисаларга ҳам эътибор қаратиш лозим, масалан, рақобатчиларнинг кутилмаган ютуғи ёки муваффақиятсизлиги. Бу манба айниқса йирик ва етук компаниялар учун

муҳимдир, чунки уларда умумий кўриниш яхши намоён бўлади ва улар учун кўпроқ манбаларни жалб этиш имконияти муҳим аҳамият касб этади.

Навбатдаги манба – ноконгруэнтлик. Номўътадиллик яратувчи реалликда намоёниш этилган восита, унинг ёрдами билан ҳатто кичик бир интилиш ҳам бутун иқтисодий механизмни ҳаракатга келтириши мумкин. Бундай ноконгруэнтлик янгилик киритишдан олдин туради. Аммо уни ажратиб кўрсатиш анча мушкул, чунки у микдорийдан кўра сифат тавсифига кўпроқ эга бўлади.

Янгилик киритишга имкон берувчи вазифа шундай: ташкилотдаги ҳар ким заиф бўғин мавжудлигини биледи, лекин ҳеч ким чора кўрмайди. Лекин, янгилик киритилиши билан у маълум нарса каби қабул қилинади ва тезда меъёрга айланади. Бу манбани ишлатишдаги муҳим дақиқа, айтилаётган эҳтиёжни қондириш учун янги билимлар олиш заруратидир.

Компания ёки соҳа учун янгилик киритишнинг энг сўнггиси бозор ёки тармоқ таракқийлик ўзгариши ҳисобланади. Ушбу таркиб кўп йиллар давомида ўзгаришсиз қолиши ва муқим янгилик кўринишида бўлиши мумкин, ҳақиқатда у “заиф” бўлади. Соҳа таркибидаги кутилаётган ўзгаришнинг тавсифли белгилари тезкор ривожланиш ва технологияларнинг уйғунлашуви.

Инновацион ғояларнинг энг муҳим манбаларидан бири – демографик ўзгаришлардир (аҳоли таркибидаги, жинс ва ёш тизимидаги, иш билан бандлиги, маълумот даражасидаги даромади). Ушбу ўзгаришларнинг муҳимлиги, уларни ҳисобга олиш зарурати тан олинган, лекин, шу билан бирга, ушбу ўзгаришларни кундалик иш амалиётида ҳисобга олиш муҳим эмас, деган қатъий фикр ҳам мавжуд. Демографик ўзгаришларни олдиндан башорат қилиб бўлмаслик мумкин, аммо уларни идрок этиш ва уларни қўллаш орасидаги муддат анча катта, бу эса уларни назарда тутиш лозимлигини тақозо этади. Улар айнан кундалик иш амалиётида ҳисобга олинмаганлиги билан инновацион тадбиркорлик учун муҳимдир.

Инновационликнинг навбатдаги муҳим манбаи зехн ва қимматли кўрсатмаларнинг ўзгаришидир. Агар қабул қилиш биринчи таъкидлашдан иккинчисига қадар ўзгарса, янгилик киритиш учун реал имкониятдир. Кутилмаган ютуқ ёки муваффақиятсизлик, одатда, кайфият ўзгаришини билдиради. Бундай ўзгариш юз берган ҳолларда, фактлар ўзгармайди, балки уларга муносабат ўзгаради.

Янги билимларга асосланган янгиликлар ўзининг асосий тавсифлари билан бошқа янгиликлардан фарқ қилади: вақтни қамраб олиш, муваффақиятсизликни олдиндан башорат қилиш ва тадбиркорга бўлган талаб даражаси.

Янгилик ёки ихтирони кашф этиш ва уни ишлаб чиқаришдан амалий технология даражасигача ҳамда бозор томонидан ўзлаштирилишигача бўлган вақтдаги тафовут тахминан 20 – 25 йилни ташкил этади. Бу узилиш янги билимларга асосланган янгиликлар киритилишига оиддир. Бундай янгиликлар киритилишининг алоҳида белгилари, шунингдек, бир неча янги ғояларнинг бирлашуви бўлиб, бунда улардан айримлари илмий тадқиқот натижаси бўлмаслиги ҳам мумкин. Ниҳоят, янги билимларга асосланган янгиликлар, бошқа асосийлари билан биргаликда таваккалликнинг янада катта улишини олиб боради. Инновацион ғоя манбаларини мунтазам назорат қилувчи тизимга янги

билимларнинг интеграциялашуви ва инновацион бошқарувни тизимли қўллаш янгилик киритиш жараёни янада муваффақиятли қилиши мумкин. Муҳим ёрқин ғояга асосланган янгилик киритиш янада инқилобийдир. Кўпгина тармоқларда ўтказилаётган тадқиқотлар ўткир илмий ғояларни излаш ва уларни қўллашга қаратилган бўлиши лозим. Инновацион ғоя туғилиши ва ўзлаштирилишидан сўнг муҳим вазифаларни тақсимлаш, маълум ҳаракат дастурини шакллантириш, ундан кейин аниқ режалаштириш ва бунинг учун зарур бўлган маълумот йиғиш даври келади.

Инновацион ғоялар шакллантирилганидан сўнг тадбиркор келгусидаги устувор ғояларни танлаб олади. Бунда у нафақат ушбу лойиҳанинг зарурлигини, балки унинг амалга ошиши қанчалик аниқ эканлигини ҳам ҳисобга олиши керак, чунки маблағ, зарур малака бўлмаса ёки ҳал қилиб бўлмайдиган тўсиқлар юзага келса, яхши инновацион ғоя ҳам амалга ошмаслиги мумкин. Шунинг учун тадбиркорлик фирмаси бирон инновацияни татбиқ қилишидан олдин, биринчидан, бирор маҳсулот бозорда яхши имконга эга ёки эга эмаслигини аниқлаши лозим (агар гап маҳсулот инновацияси ҳақида борса), иккинчидан, инновацион ғоя билан боғлиқ сўнгги қарорни қабул қилишда, шунингдек, конструктор-тадқиқодчилик ишлари билан боғлиқ ишларда қуйидагиларни назарда тутиши лозим:

- лойиҳадан тушган фойда уни ишлаб чиқаришдан кўра анча юқори бўлиши;
- лойиҳани сотишдан тушган даромад билан лойиҳага оид таваккалчилик рухсат этилган чегара нисбатида бўлиши лозим.

Бундан ташқари, ҳатто илғор ғоя ҳам ўз-ўзидан ижодкор корхонага бозорда автоматик равишда ютуққа кафолат бермайди. Кўзланган мақсадга эришиш ва инновацион фаолиятдан монополь юқори фойдага эришиш учун тадбиркорлик фирмаси айрим шартларга риоя қилиши ва аниқ талабларга жавоб бериши керак:

1. Салоҳиятли истеъмолчиларнинг янгиликка бўлган эҳтиёжи ҳажмини, мазкур эҳтиёжни қондиришнинг маълум усулларида иқтисодий устуворликни аниқлаб олиши лозим. Бундан ташқари, янгилик киритиш, ишлаб чиқариш ва яратишда юзага келадиган манбалар чегарасини аниқлаш лозим, яъни янгиликнинг иқтисодий салоҳиятининг ҳар томонлама башоратини тўғри ташкил этиш лозим.

2. Инновацион ташкилотнинг муваффақиятли ривожланиши учун корхона ходимларининг айрим талабларга мослиги асосий шарт ҳисобланади. Фирма ташкилотчиларининг ёши (ўртача 30 – 35 ёш) ва уларнинг шахсий хусусиятлари муҳим аҳамиятга эга бўлади: юқори жавобгарлиги.

3. Моддий-молиявий ресурсларнинг чекланганлигида ва бозорга мослашмаганликда инновацион корхоналарнинг муваффақиятида бошқарувни ташкил қилиш сифати муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун айнан кичик инновацион ташкилотлар янада самаралидир. Чунки ресурсларни кам ишлатиш билан ҳам натижага эришиш мумкин бўлади.